

O PROBLEMU AVTORSTVA MARMORNE PLASTIKE NA OLTARJIH CUSSOVE KAMNOSEŠKE DELAVNICE*

Nataša Polajnar, Ljubljana

Delo Mihaela Cussa (Kuše), kot kamnoseškega podjetnika, je v strokovni umetnostnozgodovinski literaturi relativno dobro predstavljeno, v članku pa bo tekla beseda predvsem o marmorni plastiki, ki je zastopana na *glavnem oltarju sv. Martina v Hrenovicah pri Postojni* (nekdanji oltar sv. Križa iz stare frančiškanske cerkve v Ljubljani), na *stranskem oltarju sv. Antona Padovanskega v Mekinjah*, *glavnem oltarju sv. Janeza Nepomuka v Rakuliku pri Postojni* (nekdanji oltar škapulirske Matere božje iz stare frančiškanske cerkve v Ljubljani) in na *priznici v zagrebški katedrali*.¹

* Pričujoči članek je predelano poglavje iz diplomske naloge z naslovom Mihael Cussa – 'Universae carnioliae lapicida et architectus', ki sem jo obranila maja leta 1991 na Oddelku za umetnostno zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani. Za mentorstvo se zahvaljujem prof. dr. Milčku Komelju. Na tem mestu se zahvaljujem tudi Marku Frelihu in mag. Stanku Kokoletu (The Johns Hopkins University, Baltimore) za mnoge sugestije in pripombe, prav tako pa tudi gospodu župniku Tonetu Gosarju iz Mekinj in gospodu župniku Svetku Gregoriču iz Hrenovic za njuno prijaznost.

¹ O delu Mihaela Cussa in njegove delavnice so pisali: Viktor Steska, Ljubljanski baročni kiparji (od tod citirano Steska, Ljubljanski baročni kiparji), ZUZ, V, 1925, pp. 1–24, 81–98; idem, s. v.: Cussa, SBL I, 1. zv., Ljubljana 1925; France Mesesnel, Umetnost Julijske krajine, *Julijska krajina*, Ljubljana 1930, p. 71; Ranieri Mario Cossar: *Storia dell'arte e dell'artigianato in Gorizia*, Pordenone 1948, pp. 104–106, 130–135; Emilijan Cevc, Kje je bil rojen kipar Mihael Cussa?, ZUZ, n. v. I, 1951 (od tod citirano Cevc, Cussa), pp. 222–224; Melita Stelè, Ljubljansko baročno kiparstvo v kamnu, ZUZ, n. v. IV, 1957 (od tod citirano M. Stelè), pp. 31–68; France Stelè: *Umetnost v Primorju*, Ljubljana 1960 (od tod citirano Stelè: *Umetnost*), pp. 22, 123–128, 185–187; Antun Ivandija, Propovijedaonica zagrebačke katedrale, *Bogoslovna smotra*, XXXV, št. 2, Zagreb 1965 (od tod citirano Ivandija, Propovijedaonica), pp. 317–337; Emilijan Cevc: *Slovenska umetnost*, Ljubljana 1966 (od tod citirano Cevc: *Slovenska umetnost*), pp. 99, 102–106, 124–127; France Stelè, s. v.: Cussa, ELU, Zagreb 1966, p. 267; Sergej Vrišer: *Ars Sloveniae I*, Ljubljana 1967, p. 8; France Stelè, Barok, *Umetnostni zakladi Jugoslavije*, Ljubljana 1970 (od tod citirano Stelè, Barok), p. 353; Luc Menaše: *Evropski umetnostnozgodovinski leksikon*, Ljubljana 1971, p. 415; Sergej Vrišer: *Baročno kiparstvo v osrednji Sloveniji*, Ljubljana 1976 (od tod citirano Vrišer: *Baročno kiparstvo v osrednji Sloveniji*), pp. 48–50, 202–222; Anđela Horvat, Radmila Matejčić, Kruno Prijatelj: *Barok u Hrvatskoj*,

HRENOVICE PRI POSTOJNI

župnijska cerkev sv. Martina – glavni oltar sv. Martina (nekoč oltar sv. Križa v nekdanji frančiškanski cerkvi v Ljubljani)

26. decembra leta 1694 se je Mihael Cussa pogodil z bogatim trgovcem Jakobom Schellom pl. Schellenburgom, da bo izdelal oltar iz črnega kamna s tabernakljem, figurami in okraski iz finega genoveškega marmorja za kapelo sv. Križa v frančiškanski cerkvi v Ljubljani.² Oltar so leta 1787 prodali v Hrenovice, kjer je bila njegova zasnova najmanj dvakrat spremenjena.³

Izmed številnega kiparskega okrasja so se do danes ohranile naslednje plastike: dva stoječa angela, Žalostna Mati božja, sv. Janez Evangelist, sv. Jakob, sv. Katarina, dva putta in relief Boga Očeta (sl. 39–43, 45, 47).⁴

Angela stojita ob tabernaklju, kipa Žalostne Matere božje in sv. Janeza Evangelista vidimo na desni steni prezbitorija, pod njima pa sta tudi grba ustanovnikov Jakoba in Katarine pl. Schellenburg.

Figuri sv. Jakoba in sv. Katarine sta postavljeni na levo in desno okensko polico v prezbitoriju. Izmed številnega angelskega okrasja sta danes ohranjena še dva klečeča putta, ki sta postavljena visoko na zidu, in ena angelska glavica, ki jo vidimo na zunanji steni cerkve levo od vhoda. Relief Boga Očeta je vzidan v slavalno steno z ladijske strani.

Glede na kiparski okras sodi oltar sv. Martina iz Hrenovic nedvomno med najbogatejše izdelke iz Cussove delavnice.

MEKINJE

župnijska cerkev – oltar sv. Antona Padovanskega

Sedem mesecev po podpisu pogodbe z Jakobom Schellom pl. Schellenburgom se je 1. julija 1695 Mihael Cussa pogodbeno zavezal tudi z grofom

Zagreb 1982, pp. 212–213; Sergej Vrišer: *Baročno kiparstvo na Primorskem*, Ljubljana 1983 (od tod citirano Vrišer: *Baročno kiparstvo na Primorskem*), pp. 55–58, 107–171, 202; Emilijan Cevc, s. v.: Kuša, *Likovna enciklopedija Jugoslavije*, II, Zagreb 1987, p. 162; Ana Deanović, Željaka Čorak, Nenad Gattin: *Zagrebačka katedrala*, Zagreb 1988, pp. 79–80.

² Jacob Schell von und zu Schellenburg und seine Stiftungen, Laibach 1843, p. 7. Cf. tudi A. Müllner, Der Hochaltar in Hrenovic, *Argo* I, 1892, pp. 20–21; Ivan Vrhovec, Iz domače zgodovine, *Ljubljanski zvon*, VIII, 1888, p. 91; Steska, Ljubljanski baročni kiparji, p. 3; M. Stelè, p. 34.

³ Ko so ga v Hrenovicah namestili za glavni oltar, so mu zaradi višine prezbitorija znižali vrh, drugo predelavo pa je doživel leta 1936, ko so odstranili še preostali del atike in ga zožali tudi ob straneh. Ob tem so večje kipe premestili z oltarja po stenah prezbitorija, manjše pa odstranili. Vse o predelavi oltarja in njegove podobe do leta 1936 cf. Franc Rupnik: *Zgodovina hrenoviške župnije*, Novaki pri Cerknem 1935 [tipkopis]. Cf. tudi Steska, Ljubljanski baročni kiparji, pp. 3–6; Emilijan Cevc: *Slovenska umetnost*, Ljubljana 1966 (od tod citirano Cevc: *Slovenska umetnost*), p. 102.

⁴ Višina angelov je s podstavkom 120 cm, ostale figure pa merijo od 152 do 155 cm. Višina podstavkov variira od kipa do kipa med 5 in 10 cm. Vsi kipi so izdelani iz bele genoveškega marmorja med leti 1695 in 1699.

Gallenbergom, da bo za cerkev v Mekinjah izdelal *oltar sv. Antona Padovanskega* za 550 fl.⁵

Na oltarju, ki je ohranjen v prvotnem stanju, stojita kipa sv. Petra Alcantara in sv. Janeza Kapistrana (sl. 49, 51).⁶

V zvezi z obema plastikama je ohranjen obračun, o katerem pa bo govora nekoliko kasneje.

RAKULIK PRI POSTOJNI

župnijska cerkev – *glavni oltar sv. Janeza Nepomuka* (nekoč *oltar škapulirske Matere božje* v nekdanji frančiškanski cerkvi v Ljubljani)

Oltar je plačala škapulirska bratovščina, glede na oltarno kompozicijo, material in dekoracijo pa ga lahko pripišemo delavnici Mihaela Cussa.⁷

Na oltar sta postavljena kipa sv. Bernardina Sienskega in sv. Paskala Bajlonskega.⁸ Oltarna celota je hipotetično datirana v zadnje leto Cussovega življenja, v leto 1699, povezava s plastikama z *oltarja sv. Antona Padovanskega* v Mekinjah pa bi dopuščala datacijo okoli leta 1696 (sl. 50, 52).

⁵ Arhiv Republike Slovenije, GR. A. I., Dolski arhiv, fasc. 148, Gallenberg – Mekinje, Zduše. Tekst je prvi objavil Josip Mal (Umetnostno-zgodovinski zapiski, ZUZ, IV, 1924 [od tod citirano Mal, Zapiski], pp. 201–202). Cf. Steska, Ljubljanski baročni kiparji, p. 7 in M. Stelè, pp. 34, 37.

⁶ Višina obeh figur je 115 cm brez podstavka oz. 120 cm s podstavkom. Izdelani sta iz belega genoveškega marmorja okoli leta 1696. Prapor sv. Janeza Kapistrana je novejšo delo iz aluminija. Cf. Inventurni popis župnijske cerkve v Mekinjah iz leta 1964, Arhiv župnijske cerkve v Mekinjah. – Sv. Peter Alcantar je bil redovni obnovitelj reda v 16. stoletju. Kanoniziran je bil leta 1669. Cf. Engelbert Kirschbaum: *Lexikon der christlichen Ikonographie* (od tod citirano Kirschbaum: *Lexikon*), VIII, Wien 1976, pp. 174–176. – Sv. Janez Kapistran je bil redovni reformator in pridigar frančiškanskega reda v 15. stoletju. Bil je učenec in pomočnik sv. Bernardina Sienskega, od katerega je prevzel tudi simbol IHS. Za svetnika je bil proglašen leta 1690. Cf. Kirschbaum: *Lexikon*, VII, Wien 1974, pp. 90–93.

⁷ Oltar je na dražbi leta 1787 kupil hrenoviški župnik Andrej Semen. V Ljubljani je bil oltar najprej posvečen sv. Janezu Krstniku, od 18. aprila 1716 pa škapulirski Materi božji. Posvetil ga je škof Karol Kaunitz. Cf. Frančiškanska kronika *Bosnia seraphica*, p. 303. Podatke je objavil Viktor Steska (Steska, Ljubljanski baročni kiparji, pp. 6–7); cf. tudi M. Stelè, p. 34.

⁸ Sv. Bernardin Sienski je bil frančiškanski pridigar in razglaševalec Kristusove pobožnosti v 15. stoletju. Kanoniziran je bil leta 1450, njegov atribut je prapor z znakom IHS. Cf. Kirschbaum: *Lexikon*, V, Wien 1973, pp. 390–392. – Frančiškan sv. Paskal Bajlonski je bil častitelj Evharistije, za svetnika je bil proglašen leta 1690. Cf. Kirschbaum: *Lexikon*, VIII, Wien 1976, p. 122. Že 17. 11. 1692 je bila pri nekdanjih frančiškanih v Ljubljani slovesna kanonizacija sv. Janeza Kapistrana in sv. Paskala Bajlonskega. Cf. Viktor Steska, Dolničarjeva ljubljanska kronika od 1660 do 1718, *Izvestja muzejskega društva*, XI, 1901, p. 77. – Oba kipa sta visoka 115 cm brez podstavka oz. 120 cm s podstavkom. Izdelana sta iz belega genoveškega marmorja.

28. aprila 1695 je Mihael Cussa sklenil pogodbo z zagrebškim škofom Stjepanom Selišćevićem in kapiteljskim zastopnikom Ivanom Josipom Babičem o gradnji *prižnice v zagrebški katedrali*.⁹ Prižnica je bila postavljena na svoje mesto 23. junija istega leta, popolnoma dokončana pa verjetno jeseni 1698. leta, ko je angelu atlantu postavil za ozadje črne kamnite plošče.¹⁰

Balkon na prižnici navidezno podpira z rokami in telesom angel, ki ima tako funkcijo atlanta (sl. 48, 53, 54).

Na čelni strani balkona je pet marmornih reliefov, ki prikazujejo štiri evangeliste in Dvanajstletnega Jezusa v templju.¹¹

Za predstavljene plastike s Cussovih oltarjev in prižnice prevladuje mnenje, da so delo različnih mojstrov.¹² Ponovna primerjava in stilna analiza pa pokaže določene medsebojne sorodnosti. Dovolj zgovorna je primerjava med kipoma sv. Petra Alkantara in sv. Janeza Kapistrana iz Mekinj in kipoma sv. Paskala Bajlonskega in sv. Bernardina Sienskega z oltarja v Rakuliku. Na povezavo vseh štirih kipov je opozoril Sergej Vrišer.¹³ Družijo jih oblikovanje draperije, obrazni tip in modelacija ter značilni detajli. Desna roka mekinjskega sv. Petra Alkantara se ujema z desno roko rakuliškega sv. Bernardina Sienskega (sl. 49, 50). Koder na čelu sv. Janeza Kapistrana iz Mekinj je identičen kodru sv. Paskala Bajlonskega (sl. 51, 52). Drža rakuliškega sv. Bernardina Sienskega sicer bolj poudarja linijo S, je pa zrcalna drži sv. Janeza Kapistrana (sl. 50, 51). Tudi njegova rahlo skrčena desna noga ustreza levi nogi sv. Petra Alkantara iz Mekinj (sl. 50, 49). Leva roka sv. Bernardina Sienskega je pendant levi roki sv. Janeza Kapistrana (sl. 50, 51).

Določena povezava, ki sicer ni tako očitna kot pri kipih svetnikov iz Mekinj in Rakulika, je opazna med angeloma iz Hrenovic in angelom atlantom s prižnice v zagrebški katedrali. Močna trebušna prepona je povsod poudarjena, podobno so oblikovani obrazi s slepimi očmi, lasje in krila (sl. 39, 43, 53, 45, 47, 48). Marmornato plastiko s predstavljenih treh oltarjev in prižnice verjetno lahko obravnavamo kot celoto, ne moremo pa je pripisati Mihaelu Cussi, ki je bil predvsem kamnoseški podjetnik. V njegovi delavnici so izdelovali večinoma oltarne kompozicije in le manjša kiparska dela, kot so angel-

⁹ Kaptolski arhiv Zagreb, ACTA CAPITULI ANTIQUA, fasc. 101, Nr. 61. Dokument je odkril že Kukuljević in ga objavil v delu *Prvostolna crkva zagrebačka*, Zagreb 1856, p. 43. Cf. Ivandija, *Propovijedaonica*, p. 323; Steska, *Ljubljanski baročni kiparji*, p. 8; M. Stelè, p. 34.

¹⁰ Ivandija, *Propovijedaonica*, p. 324. Cf. *ibid.*

¹¹ Angel atlant je izdelan iz belega genoveškega marmorja, ki je razen na laseh in krilih poliran. Visok je 145 cm. Marmorni reliefi merijo 56 x 26 cm.

¹² Cevc, Cussa, pp. 222–223. Cf. Cevc: *Slovenska umetnost*, p. 103; M. Stelè, p. 37; Vrišer: *Baročno kiparstvo v osrednji Sloveniji*, p. 48; Vrišer: *Baročno kiparstvo na Primorskem*, p. 171.

¹³ Vrišer: *Baročno kiparstvo na Primorskem*, p. 171.

ske glavice ali okras na oltarnih krilih. Glavnina oltarjev je brez večjega kiparskega okrasa, kadar pa je šlo za bolj prestižna naročila (Jakoba Schella pl. Schellenburga, grofa Gallenberga in zagrebškega škofa Stjepana Selišćevića), je plastiko naročal drugje.

V prid tej domnevi govori ohranjeni obračun za oltar sv. Antona Padovanskega v Mekinjah z dne 24. marca 1696.¹⁴ V njem Mihael Cussa pravi, da mora dati grof Gallenberg: »vmb zben Figurn, alß S. Petro della Cantora et S. Giuani Capistranno, marboro di Genua d'accordo m(one)ta Venetiana L. 620, per Küsten et in schiff trogen lassen L. 13, per schiff biß Triest bezolt L. 9, summa Venediger Wehrung Libic L. 642. Item von Triest biß Ober Laybach bezolt Landtswehrung f. 24, per scheff von Ober Laybach biß hiehero sambt Zigern f. 3, summa Landtswehrung f. 27.«¹⁵

Iz obračuna izvemo, da je Mihael Cussa dal prepeljati kipe za mekinjski oltar iz Benetk.¹⁶ Ta podatek pa nikakor ni pomemben le za kipa sv. Petra Alkantara in sv. Janeza Kapistrana, ampak tudi za preostale.

Kot je opozoril že Emilijan Cevc, moramo torej v raziskavo pritegniti kipe, ki so v Benetkah delovali v tretji četrtini 17. stoletja.¹⁷ Enega izmed njih mimogrede omenja Sergej Vrišer: »in če porečem, da vidim v hrenoviških figurah nekaj tiste lahkotnosti, ki preveva angele beneškega kiparja Tommasa Ruerja (roj. 1696), sem primerjal seveda samo zelo približno.«¹⁸ Avtorjeva zadržanost je dejansko upravičena, kajti če primerjamo hrenoviška angela z Ruerjevima angeloma z glavnega oltarja v cerkvi L'Ospedaletto v Benetkah, opazimo očitne razlike (sl. 43, 44).

Vse štiri figure sicer pripadajo tipu stoječih angelov molilcev, ki so nastali v tradiciji kiparja Giusta le Courta (1627–1679), različni pa so si po propor-

¹⁴ Glej opombo 5.

¹⁵ Glej opombo 5. Prevod besedila se glasi: »... za figure sv. Petra Alkantarskega in sv. Janeza Kapistrana, genoveški marmor 620 lir, za zaboj in prenos z ladje 13 lir, za prevoz z ladjo do Trsta 9 lir, skupaj 642 lir, za prevoz iz Trsta do Vrhnik 24 gold., za prevoz na ladji z Vrhnik do Ljubljane 3 gold., skupaj 27 gold.« Cf.: Steska, Ljubljanski baročni kiparji, p. 7. V opombi, ki jo je podpisal Cussa, je »laška veljava« preračunana v nemško s 176 fl. 17 kr., ki so mu jo izplačali v gotovini 28. marca 1696. Na hrbtni strani lista je tudi zapis: »Dieser Außzug ist per die zwei, zu dem Münkhendorfferischen Altar gewüdmten Marmelsteinen Seullen zu Venedig sambt der Lüffterung völlig bezahlt.« Cf. Mal, Zapiski, p. 202.

¹⁶ Cevc, Cussa, p. 222. Cf. M. Stelè, p. 3; Stelè, Barok, p. 353. Na tem mestu naj opozorim na popolnoma drugačno interpretacijo mekinjskega obračuna, ki jo je podal Antun Ivandija. Po njegovem mnenju naj bi Cussa iz Benetk pripeljal le kamen, v Ljubljani pa naj bi sam ali pa celo njegovi učenci izklesali oba kipa. Cf. Ivandija, Propovijedaonica, p. 335.

¹⁷ Cevc, Cussa, p. 223.

¹⁸ Vrišer: Baročno kiparstvo na Primorskem, p. 171. Tommaso Ruer se ni rodil leta 1696, ampak je takrat umrl. Cf. Giulio Lorenzetti: *Venice and its lagoon: Historical-Artistic Guide*, Trieste 1980, p. 932. O Tommasu Ruerju: Thieme-Becker: *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler*, XXIX, Leipzig 1935, p. 171; Camillo Semenzato: *La scultura veneta del seicento e settecento*, Venezia 1966 (od tod citirano Semenzato: *La scultura*); Paolo Goi, Il seicento et il settecento, *La scultura nel*

cih teles, oblikovanju draperije, modelaciji obrazov in tehniki oblikovanja kril in las.¹⁹

Če se omejimo le na zadnja dva detajla, vidimo, da so kodri hrenoviških angelov bolj kompaktni, krila pa so oblikovana iz številnih peresc, ki se lepo prilagajajo drugo drugemu brez ostrih kontur (sl. 39, 43, 45, 47).

Pri kodrih Ruerjevih angelov pa opazimo številne majhne vdolbinice, ki kažejo na večjo uporabo svedra. Prav tako je tudi sama frizura bolj razgibana. Krila oblikuje manjše število peresc, ki so obrobljena z vdolbinicami (sl. 44, 46). Ker se tudi preostali kiparski izdelki Tommasa Ruerja razlikujejo od plastik s Cussovih oltarjev in prižnice, kaže poiskati primerjave med deli drugih beneških kiparjev.

Na tem mestu želim opozoriti na dela kiparja flamskega rodu Heinricha Meyringa oz. Enrica Merenga (okoli 1645–1725), ki je v Benetkah deloval v drugi polovici 17. stoletja.²⁰

Za iskanje analogij plastikam iz našega prostora so v opusu Enrica Merenga zanimivi predvsem *glavni oltar v cerkvi St. Maria del Giglio (Zobenigo) v Benetkah*, *oltar Pietà v Capelli del Monte di Pietà v Vidmu*, ki je nastal leta 1695 in je na njem zapisano tudi avtorjevo ime, ter *oltar v cerkvi sv. Štefana v Nimisu* z isto datacijo. Večina kipov s teh oltarjev je po oblikovanju in izdelavi detajlov zelo blizu plastikam s hrenoviškega oltarja in angelu s prižnice v zagrebški katedrali.

S stilno analizo želim nakazati možnost, da prav v tem mojstru ali pa vsaj v njegovem najbližjem krogu lahko domnevamo avtorja plastik s Cussovih oltarjev. Glede na oblikovanje obraza in las sta si zelo blizu angel atlant s *prižnice v zagrebški katedrali* in angel Gabriel z *glavnega oltarja v cerkvi St. Maria del Giglio (Zobenigo) v Benetkah*. Oba imata okrogel in resen obraz, sorodnost pa je predvsem vidna pri oblikovanju nosu, majhnih zaprtih ust in predela okoli brade (sl. 48, 54, 55). Kodri obeh angelov so kompaktni in nepolirani. *Angel atlant* je po oblikovanju draperije blizu tudi angeloma z *oltarja Pietà v Capelli del Monte di Pietà v Vidmu*. Čeprav angela atlanta pokriva bogateje nagubano oblačilo, pa spiralno zavita draperija pod njegovim pa-

Friuli-Venezia Giulia, II. Dal quattrocento al novecento (ed. Giuseppe Bergamini, Paolo Goi, Giuseppe Pavanello, Gabriella Brussich), Pordenone 1988 (od tod citirano Bergamini et al.: *La scultura*), pp. 143–145, 148, 243.

¹⁹ O Giustu le Courtu cf. tudi: Nicola Ivanoff, Monsi Giusto ed altri collaboratori del Longhena, *Arte Veneta*, II, 1948, pp. 115–126; Rudolf Wittkower: *Art and Architecture in Italy 1600 to 1750*, Harmondsworth 1990, pp. 450–451.

²⁰ Osnovna literatura o delih Enrica Merenga: Thieme-Becker: *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler*, XXIV, Leipzig 1930, p. 411; Vittorio Moschini, *Sculture ignote di Enrico Meyring e di Giacomo Piazzetta*, *Arte Veneta*, XVIII, 1964, pp. 182–183; idem, Di un progetto del Meyring e d'altro ancora, *Arte Veneta*, XIX, 1965, pp. 171–173; Semenzato: *La scultura*; Aldo Rizzi: *Atlante di storia dell'arte nel Friuli Venezia Giulia*, Udine 1979; Bergamini et al.: *La scultura*, pp. 135–137, 139, 143–148, 200, 204–208, 210, 236–240; Paola Rossi, La Scuola grande di san Rocco, comitenti di artisti (...), *Arte Veneta*, XXXIX, 1985, pp. 194–203; eadem, La scultura veneziana del seicento e del settecento, *Venezia Arti*, IV, 1990, pp. 200–201.

som spominja na zavihek draperije desnega angela iz Vidma (sl. 53, 56). Ne- katere teh lastnosti vidimo tudi pri obeh hrenoviških angelih (sl. 39, 43, 45, 47, 55, 56). Ob iskanju analogij hrenoviškim figuram je treba opozoriti tudi na druge kipe z *oltarja Pietà v Vidmu*, predvsem na Marijo in dva putta (sl. 42, 56).

Hipotezo, da je kipe s Cussovih oltarjev izdelal Enrico Merengo ali pa vsaj kipar iz njegove bližine, morda dodatno potrjuje dejstvo, da Merengo vsaj v začetku 18. stoletja v Ljubljani ni bil neznan. Ohranjen je namreč do- kument iz leta 1710, v katerem je zapisano, da bo »*Signor Enrico Merengo scultor famoso, abitante in Venezia*» izdelal na svoj način dve stranski figuri za oltar iz carrarskega marmorja, ponj pa bodo prišli v Trst z vozovi iz Ljublja- ne.²¹ Kot kažejo izsledki Ane Lavrič in Blaža Resmana, se ta oltar do danes ni ohranil, dokument pa nam priča, da je Merengo delal tudi za naš prostor.²²

Če se bo hipoteza o Merengovem avtorstvu plastik s Cussovih oltarjev iz- kazala za pravilno, s tem ne bi ugotovili le njihovega avtorja, ampak bi se občutno povečal tudi opus beneškega kiparja, ki je v strokovni literaturi še vedno premalo upoštevan. Ti izsledki bi bili tako pomembni tudi za preučevanje baročnega kiparstva samih Benetk. V vsakem primeru so plastike s Cussovih oltarjev kvalitetno delo in stojijo na samem začetku razvoja baroč- nega kiparstva v kamnu v osrednji Sloveniji.

IL PROBLEMA DELL'ATTRIBUZIONE DELLE SCULTURE IN MARMO DEGLI ALTARI DELLA BOTTEGA DI MICHELE CUSSA

Nell'epoca barocca, lo sviluppo dell'arte di tagliare la pietra e della scultura conessa a Lubiana ebbe inizio nella bottega di Michele Cussa (Kuša) (nato intorno al 1657, morto nel 1699), continuò con le opere di Luka Mislej (nato nella seconda metà del 17. secolo, morto nel 1727), conobbe l'apoteosi nelle opere del Veneziano Francesco Robba (1698–1757) e decadde con le opere di Franc Rottman (nato nel 1710, morto nel 1788).

Michele Cussa dirigeva la bottega di tagliapietra a Lubiana nell'ultimo quarto del 17. secolo. Fu lui ad introdurre nell'area della Slovenia centrale, allora il ducato di Carniola, il tipo dell'altare barocco in pietra di caratteristica forma architettonica: si tratta di semplici ancone con colonne laterali, poco sporgenti dalla superficie dell'an-

²¹ NŠALJ, arhiv škofa K. Herbersteina, fasc. 5 b. Z 18. januarjem 1710 datiran do- kument je v fascikel uvrščen brez zveze z drugim gradivom. Na dokument je prvi opozoril Damjan Prelovšek, Ksaverjeva kapela pri ljubljanskih jezuitih, *František Ksaver, Ignacijev prijatelj* (ed. Jože Kokalj), Ljubljana 1990, p. 192. Kot kažejo naj- novejše temeljne raziskave Ane Lavrič in Blaža Resmana, je Prelovškova povezava dokumenta z oltarjem sv. Frančiška Ksaverja pri sv. Jakobu v Ljubljani sporna. Cf.: Ana Lavrič in Blaž Resman, Oltar sv. Frančiška Ksaverja pri ljubljanskih je- zuitih – nova dognanja, *Redovništvo na Slovenskem, Jezuiti*, 3, Ljubljana 1992 (od tod citirano Lavrič & Resman, Oltar), pp. 119–135.

²² Lavrič & Resman, Oltar, p. 122.

cona, eseguite in marmo nero e solo parzialmente decorate con le incrostazioni dei marmi colorati. Nella sua bottega furono fatti nello stile ispirato dal barocco italiano anche dei pulpiti, i lavabo, dei portali e altre opere minori.

L'attività di Michele Cussa come imprenditore della bottega è relativamente bene presentata nella letteratura storico-artistica mentre questo articolo parla soprattutto della scultura marmorea che si presenta nell'altare principale di *S. Martino a Hrenovice presso Postojna* (Postumia, 1694-99), già nella vecchia chiesa dei Francescani a Lubiana, nell'altare di *S. Antonio di Padova a Mekinje* (1695-96), nell'altare principale di *S. Giovanni Nepomuceno a Rakulik presso Postojna* (1696), pure proveniente dalla distrutta chiesa francescana di Lubiana, e infine sul *pulpito della cattedrale di Zagabria* (figg. 1-5, 7, 9-16).

E' decisivo per l'identificazione dell'autore delle sculture sopra menzionate il conto presentato per i lavori eseguiti sull'altare di *S. Antonio di Padova a Mekinje* nel 1696 che dichiara che Cussa abbia fatto trasportare due statue dei santi da Venezia.

Un'analisi della scultura veneziana del tardo Seicento rivela da punto di vista stilistico molti punti in comune delle sculture dagli altari del Cussa e le opere dello scultore veneziano di origine fiamminga Enrico Merengo (Henrik Meyring, ca. 1645-1725) oppure della sua cerchia più stretta. Sono evidenti le analogie tra l'angelo atlante del *pulpito della cattedrale di Zagabria* (1695), l'angelo dell'altare principale della chiesa di *S. Maria del Giglio (Zobenigo) di Venezia* e l'angelo dell'altare della Pietà nella *Cappella del Monte di Pietà a Udine* (1695) (figg. 4, 18).

L'ipotesi che le sculture dagli altari di Cussa fossero scolpite da Enrico Merengo oppure da qualcuno della sua cerchia può essere inoltre sostenuta da un documento, recentemente scoperto, che testimonia dei contatti dello scultore con i committenti di Lubiana solo pochi anni dopo la morte del Cussa. Nel 1710 infatti egli eseguì due statue per un altare che per quanto sembra non si è conservato fino ai nostri giorni. In questo importante documento, poichè parla del suo lavoro per Lubiana, si può leggere: »Per far tutta la scoltura, et figure ingoni parte della med.ma opera, pur di marmo fino di Carara statuaria a giusta proportion almeno di 5 piedi le due statue grandi laterali, fate per mano del Sig.^r Enrico Merengo scultor famoso abitante in Venetia, lustrate, e perfetionate a sua p(er) fetta...«

Se l'ipotesi che Merengo fosse l'autore di queste opere si dimostrasse come giusta, non solo sarebbe scoperto l'autore della maggior parte della decorazione scultorea degli altari del Cussa, ma aumenterebbe considerevolmente l'opera dello scultore veneziano; questo sarebbe anche un notevole contributo allo studio della scultura barocca di Venezia stessa. D'altra parte le future ricerche su questo campo potranno riconfermare e chiarire certi legami tra Lubiana e Venezia nell'epoca barocca.